

Irmína Kotlarska

Uniwersytet Zielonogórski

INNOWACYJNOŚĆ W KARBACH KONWENCJI. O PIERWSZYM PODRĘCZNIKU DO NAUKI JĘZYKA ANGIELSKIEGO DLA POLAKÓW

Przedmiotem zainteresowania w niniejszym tekście jest pierwszy podręcznik do nauki języka angielskiego napisany przez Polaka, zatytułowany *Grammatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka*. Dokument ten ukazał się w roku 1788, a jego autorem był Julian Antonowicz (1750-1824): działacz oświeceniowy, poliglota, prefekt szkoły bazylikańskiej we Włodzimierzu Wołyńskim. Podręcznikiem interesowali się do tej pory przede wszystkim filologowie badający dzieje nauczania języków obcych; wzmianki o nim można także znaleźć w pracach opisujących dzieje kontaktów polsko-brytyjskich¹. Niniejsze rozważania stanowią przyczynek do systematycznych badań o charakterze lingwistycznym poświęconych dawnym podręcznikom do nauki języka angielskiego. Ich celem jest wstępna analiza podręcznika uwzględniająca

---

¹ Do tej pory podręcznik J. Antonowicza został opisany przez E. Mańczak-Wohlfeld, *Parę uwag o pierwszej gramatyce języka angielskiego wydanej w Polsce*, „Języki Obce w Szkole” 1996, nr 5, s. 395-398 oraz E. Schramm, *Dzieje nauki języka angielskiego i innych języków nowożytnych w Polsce w okresie zaborów (od schyłku I do narodzin II Rzeczypospolitej)*, Warszawa 2008, s. 137-139. Prace te zawierają przegląd zawartości podręcznika. Sporo informacji dotyczących okoliczności powstania podręcznika przynosi praca M. Cieśli *Dzieje nauki języków obcych w zarysie*, Warszawa 1974. O istnieniu podręcznika pisze R. Butterwick, *Poland's Last King and English Culture: Stanisław August Poniatowski, 1732-1798*, Oxford 1998 oraz M. Podhajecka, *'English self-taught': Self-study guides for Polish learners of English*, [w:] *Language in Cognition and Affect, Second Language Learning and Teaching*, red. E. Piechurska-Kuciel, E. Szymańska-Czaplak, Heidelberg 2013, s. 316. Prace wspominające podręcznik Antonowicza w ujęciu językoznawczym to artykuły M. Podhajeckiej dotyczące leksykografii polsko-angielskiej i angielsko-polskiej. Autorka zauważa, że Antonowicz zamieścił w swej książce pierwszy słownik polsko-angielski. Zob. M. Podhajecka, *Researching the beginnings of bilingual Polish-English/English-Polish lexicography: polyglot dictionaries (part 1 and 2)*, „Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis” 2014, nr 131, s. 67-90, 193-211.

aspekt strukturalny, pragmatyczny i stylistyczny dokumentu w perspektywie okoliczności jego powstania².

Mówienie o podręczniku w kategoriach zasygnalizowanych w tytule *innowacyjności i konwencji* wynika z podstaw metodologicznych artykułu. Są nimi dwie uzupełniające się teorie: pierwszą z nich jest idea studiów historycznych zaproponowana przez Stanisława Borawskiego. Eksponuje ona pojęcie *dziejów używania języka*, rozumiane jako studia nad powstawaniem wspólnot komunikatywnych języka polskiego oraz wzorów językowych zachowań tworzonych i konwencjonalizowanych w ich obrębie. Jednym z najważniejszych założeń tego stylu myślenia jest przekonanie, że teksty tworzone przez wspólnoty komunikatywne różnego szczebla realizują zmienne potrzeby komunikatywne tych wspólnot i nastawione są na realizację konkretnych celów³. Druga istotna ze względów metodologicznych teoria to analiza stylistyczna przeprowadzana w perspektywie genologicznej, odwołująca się do opisu struktury tekstu oraz jego właściwości pragmatycznych.

Grammatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka to pierwsza na ziemiach polskich realizacja wyspecjalizowanej potrzeby komunikatywnej, jaką było zinstytucjonalizowane nauczanie języka angielskiego w XVIII wieku. Potrzeba ta warunkowana była przede wszystkim zmieniającym się w okresie oświecenia podejściem do nauki języków obcych nowożytnych. Oświeceniowi działacze traktowali znajomość języków nowożytnych jako narzędzie poszerzające horyzonty myślowe, pozwalające dotrzeć do tekstów filozoficznych i publicystycznych tworzonych przez myślicieli zachodnioeuropejskich i tym samym element zreformowanego sposobu kształcenia i wychowania propagowanego w czasach polskiego oświecenia⁴. Powstanie tego tekstu można uznać za wyraz realizowania innowacyjnej potrzeby komunikatywnej, która zaowocowała koniecznością napisania podręczników do nauki języków obcych nowożytnych dla Polaków.

Liczący 155 stron tekst powstał w czasie, gdy znajomość angielszczyzny w polskiej kulturze nie była szeroko rozpowszechniona. Nie istniał żaden podręcznik, który w sposób usystematyzowany i kompletny pozwalał nauczyć się Polakom języka angielskiego za pośrednictwem języka rodzimego, Antonowicz musiał się zatem zmierzyć z nieopisaną wcześniej na gruncie polskim materią. *Grammatyka dla Polaków...*

² Okoliczności powstania tekstu zostały już opisane w perspektywie historycznojęzykowej, zob. J. Kotlarska, „*Grammatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka*” (1788) z *historycznojęzykowego punktu widzenia. Rekonesans badawczy*, [w:] *Język w życiu wspólnoty*, red. M. Hawrym, M. Uździcka, A. Wojciechowska, Zielona Góra 2015, s. 73-89.

³ S. Borawski, *Podstawy idei poznawczej nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 13-63.

⁴ Szerzej o potrzebach warunkujących powstanie podręcznika zob. w: I. Kotlarska, *Grammatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka (1788) z historycznojęzykoznawczego punktu widzenia. Rekonesans badawczy*, w druku.

ilustruje intencjonalne używanie języka w celu zaprezentowania Polakom gramatyki języka angielskiego i sposobów posługiwania się angielszczyzną. Analizowany dokument był narzędziem w komunikacji dydaktycznej w szczególnym dla tej formy komunikacji momencie. Data i okoliczności powstania podręcznika (1788), a także informacje biograficzne dotyczące jego twórcy, nakazują wiązać dokument z istotną w dziejach polszczyzny instytucją, jaką było Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych powołane do istnienia w ramach działań Komisji Edukacji Narodowej. W czasie, kiedy powstawał analizowany podręcznik, kryteria, jakie powinien spełniać szkolny podręcznik, były żywo dyskutowane. Uważano, że książki szkolne odgrywają istotną rolę w kształtowaniu świadomości społecznej i narodowej społeczeństwa, dlatego członkowie KEN-u wiele uwagi poświęcili zarysowi teorii podręcznika szkolnego⁵.

Julian Antonowicz zdecydowanie popierał działania Komisji Edukacji Narodowej. Jako działacz oświeceniowy uznawał wykształcenie obywateli za ważną kwestię społeczną. Języka angielskiego nauczył się prawdopodobnie sam w toku wieloletniej, wszechstronnej edukacji. Autor podręcznika był przekonany o potrzebie i obowiązku propagowania znajomości języka angielskiego wśród Polaków, o czym pisał w zamieszczonym w podręczniku liście dedykacyjnym adresowanym do brytyjskiego polityka i dyplomaty Karola Whitwortha (1752-1825):

Szanując Jám Ięzyk tén ułatwiający znaomość dzieł nieśmiértelnych, a maiąc cząstkę w Edukacyi Młodzi Kraiowéy, sądziłem iżbym [...] wielką Naukom uczynił przyługę gdybym Jię przyłożył do uczynienia powżeczniéjzym Ięzyka tego. [...] Umyśliłem więc, ile ze mnie iest przyłożyć Jię do uczynienia Jzacownégo Ięzyka tego znajomójzym Ziomkóm moim; ale to ledwie na kilku dotąd wykonać mogłem, dla tego, że żadna iejscze, ile wiem, Poljka na Ięzyk Angieljki niewyjsła Grammatyka; a zatém uczący Jię go wprzód Ięzyk iaki zagraniczny umieć mujiał, aby z Grammatyki dla Francuza lub Niemca piśanýy korzystać potrafił.

Z powyższego fragmentu oraz z dostępnych danych biograficznych wynika, że Antonowicz korzystał z podręczników do nauczania języka angielskiego, a także innych języków obcych nowożytnych (władał jeszcze językiem włoskim oraz francuskim), znane mu były obyczaje związane z nauczaniem języków obcych zarówno jako starannie wykształconemu człowiekowi, jak i dydaktykowi, który w roku wydania podręcznika dysponował już co najmniej pięcioletnim doświadczeniem zawodowym w roli nauczyciela języków obcych w średniej szkole publicznej we Włodzimierzu Wołyńskim. Był zaznajomiony ze skonwencjonalizowanym sposobem używania języka w sytuacji komunikatywnej uczenia się i nauczania języka obcego oraz z tekstami, które były realizacją tych skonwencjonalizowanych zachowań (podręczniki do nauki języków obcych). Można więc przypuszczać, że podczas pisania *Grammatyki dla Polaków...* wzo-

⁵ C. Majorek, *Książki szkolne Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1975.

rował się na znanym sobie z innych źródeł sposobie wykonania działania językowego, posługiwał się zatem określonym stylem⁶.

Z przyjętej w niniejszym tekście perspektywy badawczej (genologiczno-pragmatycznej) wynika, że za dominantę stylową *Grammatyki dla Polaków...* należy uznać szeroko rozumianą edukacyjność. Termin ten przyjmuję za Jolantą Nocoń, która uznaje edukacyjność za kategorię stylową o charakterze zewnątrzjęzykowym. Oznacza to, że cecha nie jest przypisana systemowo do określonych środków językowych, ale realizuje się na poziomie tekstu⁷. Wydaje się, że kategoria ta jest ściśle związana z instytucjonalno-programowymi aspektami procesu edukacyjnego, takimi jak program nauczania, preferowane w określonym momencie metody nauczania itp. W czasie, kiedy powstawał analizowany podręcznik, wymagania stawiane książkom pisany z intencją używania w szkołach formułowane były przez Komisję Edukacji Narodowej oraz Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych. Podstawowymi cechami podręcznika szkolnego miały być: użyteczność społeczna i indywidualna oraz przystępność w prezentowaniu treści nauczania. Ostatnia zasada wyrażała się przede wszystkim w zdecydowanym preferowaniu metody analityczno-syntetycznej w przedstawieniu treści nauczania⁸.

Edukacyjne przeznaczenie tekstu zostało zasygnalizowane przez samego J. Antonowicza już w tytule. Autor zatytułował podręcznik *Grammatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka*. Użycie rzeczownika *grammatyka* determinuje tekst genologicznie. W czasie, kiedy powstawał podręcznik, rzeczownika tego używano na określenie *nauki o mówieniu i pisaniu dobrem*, czyli nauki języka, ale także w znaczeniu *książki, zawierającej w sobie wykład prawideł grammatycznych*. Dalsza część tytułu podaje informacje dotyczące autora i jego działań pisarskich: *krótko zebrana⁹ przez Juliana Antonowicza, bazyliana prowincji litewskiej za pozwoleniem zwierzchności pierwszy raz pod prasę oddana*.

Tytuł jest składnikiem inicjalnym ramy tekstowej dokumentu. Jej składnikiem finalnym jest zaprezentowana w wersji anglojęzycznej bajka Ezopa *The mice and the cat*, która jest jedną z pięciu bajek zamieszczonych w podręczniku w części *Esop's Fables*. W obrębie tych granic znajdują się trzy główne komponenty tekstu:

⁶ Odwołuję się do definicji M. Wojtak, która zdefiniowała styl jako sposób wykonania działania językowego. M. Wojtak, *Pragmatyczne aspekty analiz stylistycznych tekstów użytkowych*, [w:] *Stylistyka a pragmatyka*, Katowice 2001, s. 39.

⁷ Jolanta Nocoń pisze: „O ile zatem w języku brak specyficznych systemowych środków językowych, którym przysługiwałby kwalifikator stylowy *edukacyjny*, to niektóre środki językowe mają pewien potencjał edukacyjny, są w jakimś stopniu predysponowane do użycia w tekstach dydaktycznych”. *Eadem*, *Styl dydaktyczny – styl dyskursu dydaktycznego*, [w:] *Stylie współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków 2013, s. 123.

⁸ C. Majorek, *op. cit.*, s. 19.

⁹ Według *Słownika wileńskiego*, *zebrać* to ‘układać, komponować, wypracować’, co może wskazywać na wzorowanie pracy na istniejących już tekstach do nauki języka angielskiego.

- komponent I – elementy ramy wydawniczej: motto o treści *For the sake of advantage, not fashion (Dla pożytku, nie dla mody)* oraz list dedykacyjny skierowany do Karola Whitwortha (1752-1825), brytyjskiego polityka i dyplomaty,
- komponent II – tekst podstawowy podręcznika zatytułowany *Grammatyka angielska* (s. 1-105),
- komponent III – tekst uzupełniający, obejmujący materiały, które miały pomóc uczniom w opanowaniu sprawności czytania, mówienia i pisania w języku docelowym. W analizowanym podręczniku są to ułożony tematycznie *Słownik potrzebniejszych wyrazów* (s. 106-144) oraz rozdział tekstowy. Liczy on jedenaście nienumerowanych stron i zawiera przykłady listów prywatnych i listów handlowych, a także pięć bajek Ezopa. Teksty zapisane są w języku angielskim, nie towarzyszą im tłumaczenia na język polski, miały więc prawdopodobnie służyć różnym analizom filologicznym, przepisywaniu, uczeniu na pamięć itp.

Ten bardzo skrótowy przegląd zawartości podręcznika¹⁰ pozwala stwierdzić, że praca Antonowicza nie odbiega układem i treścią od innych podręczników do nauki języków nowożytnych, które były w użyciu w osiemnastym stuleciu. Opis gramatyki składał się zwykle z trzech części: o ortografii, w której autorzy podawali zwykle wskazówki właściwego wymawiania głosek obcojęzycznych, o etymologii, gdzie poruszano zagadnienia morfologii i części poświęconej składni¹¹.

Dalsze uwagi ograniczać się będą do komponentu II podręcznika, ponieważ w nim właśnie najpełniej realizuje się wspomniana wyżej kategoria edukacyjności. Rozpoczyna go krótki wstęp, w którym autor zawarł informację o sposobie organizacji treści w podręczniku i zawartości jego części składowych.

Całą tę grammatykę dzielimy na cztery części. W pierwszej mówić będziemy o wymawianiu głosek, dwógłosek; w drugiej o wyrazach ojobno wziętych; w trzeciej o składni; w czwartej o iloczynie. Przydamy do tego słownik wyrazów potrzebnych. Rozmowy potoczne, sposoby tłumaczenia się ojobliwższé, listy niektóre, i kawałki moralné w prozie i poezji (s. 2).

Zgodnie z zapowiedzią zawartą we wstępie, tekst główny podręcznika podzielony jest na cztery części: *O głoskach i dwugłoskach, czyli o pisowni* (s. 1-33), *O wyrazach osobno wziętych* (s. 33-56), *O składni, czyli o należytych wyrazów ułożeniu* (s. 56-94), *O iloczynie* (s. 94-105).

Części I-III podstawowej części podręcznika skomponowane są z rozdziałów zatytułowanych kolejno:

¹⁰ Ponieważ niniejszy tekst ma charakter rekonstrukcji badawczego, opis zawartości podręcznika ograniczony zostanie do uwag natury ogólnej. Dogłębne analizy poszczególnych części podręcznika staną się przedmiotem opracowania w przyszłości.

¹¹ Zob. M. Cieśla, *op. cit.*, s. 142-143; E. Schramm, *op. cit.*, rozdział 3.

1. Część pierwsza: *O wymawianiu samogłosek* (s. 1-13), *O wymawianiu dwógłosek* (s. 13-23), *O wymawianiu spółgłosek* (s. 23-32), *O skróceniach* (s. 32-33).
2. Część druga: *O przedimku* (s. 34), *O imieniu* (s. 34-38), *O zaimku* (s. 38-40), *O słowie* (s. 40-56).
3. Część trzecia: *O przedimku* (s. 56-58), *O imieniu* (s. 59-63), *O zaimku* (s. 63-66), *O słowie* (s. 67-73), *O imiesłowie* (s. 73-74), *O przysłówkach* (s. 74-79), *O spójnikach* (s. 79-81), *O przyimkach* (s. 81-91).

Struktura podręcznika utrzymana jest w konwencji wykładu. Językowa postać tytułów rozdziałów jest skonwencjonalizowana. W większości tytułów zastosowano schemat składniowy w postaci grupy nominalnej rozpoczynającej się od przyimka *o*. Tytuły pełnią więc funkcję informacyjną i metajęzykową. Zapowiadają treść kolejnych rozdziałów podręcznika i porządkują zawartość książki, tworząc swego rodzaju spis treści (którego Antonowicz nie zamieścił w utworze). Rozdziały z kolei podlegają dalszej segmentacji dzięki regularnie stosowanym strukturom wyliczeniowym (punktowanie), na przykład:

Y.

Brzmi iak *ay* 1. na końcu iednozgljokowych *n*: *p*: *by* przez *bay*. Lecz *my* mój mówi się czašem podług rozmaitych okolicności *mi* i *may*,

1. Gdy po niém idzic [spółgłjka z *e* nieméem *Lyre* lira *layr*.

2. Na końcu wyrazów gdy o[łatnia zgłjka ma się przeciągnąć *n*: *p*: *to apply* przykładac *tu apply* i na końcu trzy zgłjokowych kończących się na *fy n*. *p*. *to amplify* rozszerzac *tu amplify*.

3. W piérwszéej zgłjse wyrazów wielogłjokowych kiedy się ta powinna przeciągnąć *n*. *p*. *hyacynth* Jacynt *haja[nt*.

Istotne jest, że każdy z komponentów i subkomponentów został w podręczniku wyraźnie wyodrębniony graficznie, przede wszystkim za pomocą zabiegów edytorsko-typograficznych (wielkość i kształt liter, wcięcia akapitowe przy kolejnych punktach). Porządkuje to treść podręcznika i czyni ją przystępniejszą dla odbiorcy-ucznia.

W przedstawionych powyżej fragmentach podręcznika zwraca uwagę schematyczność i powtarzalność w sposobie dokonywania opisu (tu: opisu sposobu wymawiania kolejnych głosek). Schematyczność ta dotyczy zarówno segmentacji tekstu, jak i warstwy stylistycznej. Jest ona widoczna w pierwszej części podręcznika, dotyczącej fonetyki, gdzie wzmocnia ją przedmiotem opisu (sposób wymowy dźwięków samogłoskowych i spółgłoskowych oraz dwugłosek [dyftongów]). Opis sposobu wymowy samogłosek i spółgłosek rozpoczyna się od porównania sposobu ich wymawiania z głoskami polskimi. Porównanie to wyrażone jest sformułowaniami: *brzmi jak*, *brzmi na kształt*, po którym Antonowicz podaje głoskę polską, wyraz angielski zawierający omawianą głoskę wraz z tłumaczeniem, a następnie zapis fonetyczny wyrazu, którego dokonywał przy użyciu własnej, dostosowanej do artykulacji polskiej transkrypcji fonetycznej.

W punktowanych wyliczeniach podaje kolejno konteksty realizowania danej głoski w sposób podany na początku opisu, na przykład:

O. Brzmi nakǳtał a lecz otwarciéy i krócéy nieco

1. Na początku Wyrazów [...],

2. We śródku iednozgółkowych na dwie lub iedną śpółgółkę kończących się [...],

3. w Większéy części wyrazów wielozgółkowych, kiedy iest złączoną w téy Jaméy zgłosce śpółgółka [...] (s. 9).

Elementem opisu sposobu wymawiania głosek jest także segment zawierający informację o wyrazach, w których sposób wymowy danej głoski jest inny od sposobu podanego przez Antonowicza. Językowym sygnałem tego segmentu jest czasownikowy zwrot: *wyłączają się*, po którym autor podaje kilka lub kilkanaście wyrazów wraz z tłumaczeniem i transkrypcją.

Wyłączaia się [podkr. J.K.] *Chymist* Chymik *kimiſt*, *hypocrite* zmyślony nabożniś *hypokrot*, *ſyſtem* ułożenie *ſyſtem*, *ſycophant* podchlebca *ſykofen*, *ſynod* zbór *ſyned*, *typical* znaczący co tajemnego *typikel*, *phyſick* nauka lekarſká, *ſyzyk*, *phyſical* lekarſki *ſyzykel*, *clyſter* Klyſtera *klifter*, *chryſtal* kryſztał *kryſtel*, *gyppſy* wróżka cyganka *dżipſy*, *hymn* pieśń *hymn*, *myrh* mira *mir*. Lecz te się także piſzą przez *i* (s. 9).

Przedstawione fragmenty podręcznika mają kształt objaśnień z szeroko rozbudowaną egzemplifikacją. Taki sposób prezentowania wypowiedzi sprawia, że jest ona bardziej konkretna i obrazowa. Miało to istotne znaczenie podczas prezentowania trudnej sztuki wymowy angielskiej.

Obrazowości sprzyja także porównywanie opisywanych zagadnień do analogicznych zjawisk na gruncie polskim. Tego rodzaju zabiegi stosuje Antonowicz także w części podręcznika poświęconej morfologii:

Kiedy będzie wiele Rzeczowników należących do iedney rzeczy położonych w przypadku drugim dość iest znak iego raz położyć, *of np. He is Professor of Phyſick, Anatomy, Astronomy*, Jeſt nauczycielem Medycyny, Anatomii, Astronomii: Lecz częſtokroć Anglicy opuszczają ten znak, i kładą rzeczownik, któryby się miał kłaść w drugim Przypadku przed tym od którego iest rządzony, a w ten czas można uważać ie niby zrosle w ieden wyraz. Przełożenie to iest bardzo częſte, osobliwie jednak kiedy oba rzeczowniki do iedney rzeczy należą, lub kiedy ieden z nich wyraża rzecz zrobioną, a drugi rzecz, z której się owa robi, *np. London city* zamiast *the city of London* miasto Londyn, *agold box* zamiast *abox of gold*, puszka złota. **W Polszczyźnie na ten czas albo rozdzielnie oba rzeczowniki w iednym kładą się przypadku, albo pierwszy zamienia się na Przymiotnik** [podkr. J.K.] (s. 59).

Można w tym dostrzec chęć autora do ukonkretnienia przedstawianych treści, ale przyczyna tego rodzaju porównań tkwi najprawdopodobniej w rozpowszechnionym w okresie powstania podręcznika przekonaniu, że poznawanie języka obcego może się jedynie odbywać na podstawie znajomości języka ojczystego. Uważano, że wszystkie

języki świata mają pewne wspólne cechy, które są przedmiotem badań *grammatyki powszechnej*, z kolei każdy język cechuje się właściwościami, których badaniem zajmuje się *grammatyka szczególna, czyli narodowa*. Porównywanie elementów nauczanego języka z mową ojczystą było więc środkiem zrozumienia reguł języka docelowego. Konsekwencją takiego pojmowania reguł rządzących nauką języka jest w podręczniku uwaga wstępna, rozpoczynająca część drugą podręcznika *O wyrazach osobno wziętych* (części mowy):

Anglicy prócz ósmiu części mowy najzemu Językowi [pólnych mają dziewiątą to jejt przedimek; dla krótkości opuszczam tu Grammatykę powszechną, fjadząc iż uczący się tę znajomość już zkad inąd mieć będą (s. 33).

Uwaga ta skutkuje przedstawieniem tylko tych właściwości poszczególnych części mowy, które, zdaniem Antonowicza, są odmienne od właściwości typowych dla polszczyzny. Konsekwencją przekonania, że odbiorca podręcznika zna gramatykę powszechną, jest częsty w podręczniku brak definicyjnego wyjaśniania użytej przez autora terminologii gramatycznej.

Terminy są dla niego zwykle leksykalnymi elementami delimitacji tekstu (wtedy, gdy są tytułami kolejnych rozdziałów podręcznika). Wprowadzeniu terminu służy często zwrot *Anglicy mają*, który podkreśla odmiennność prezentowanych potem form językowych od form rodzimych, na przykład:

ROZDZIAŁ IV.

O Słowie.

Anglicy mają słowa czynné, biérné, nijakié i zaimkowe, te zaś ofobifité albo niefobifité, foremné albo nieforemné. Porządek wyciągałby kładz naprzód foremné, ale iż samé poślukowé słowa, bez których inné czafować się niemogą, są nieforemné, **od tych zacniemy**; inné zaś nieforemné **na końcu Rozdziału położemy** [wszystkie pokdr. J.K.] (s. 40).

Powyższy fragment dowodzi, że Antonowicz systematyzuje wiedzę, którą prezentuje odbiorcy. Służy temu dodanie do terminu przymiotników, które pełnią funkcję członów gatunkujących¹². Stosowanie terminów jest też wyrazem precyzji i rzeczowości wywodu.

W przytoczonym fragmencie uwagę zwracają czasowniki w pierwszej osobie liczby mnogiej, które są wykładnikami układu ról nadawczo-odbiorczych w tekście dydaktycznym. Nadawca podręcznika jest specjalistą, który steruje na płaszczyźnie tekstu procesem poznawczo-komunikacyjnym¹³. Odbiorcą jest adept, którego celem jest

¹² M. Uździcka, *Człony gatunkujące w terminach fizycznych i matematycznych w „Wykładach” W. Majewskiego*, [w:] *W poszukiwaniu metod i obszarów badawczych. Nazywanie w historii języka polskiego*, red. M. Kuźmicki, M. Osiewicz, Poznań 2012, s. 223-233.

¹³ J. Biniewicz, *Podręcznik jako gatunek mowy*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja. Gatunek a odmiany funkcjonalne*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2007, s. 62.

przyswojenie wiedzy pozwalającej mu biegle poruszać się w przestrzeni opisanej przez nadawcę. Użyte w cytowanym fragmencie czasowniki *zaczniemy, położemy* reprezentują przede wszystkim twórcę podręcznika, który werbalizuje w ten sposób tok myślenia i wywodu. Inne przykłady tego typu to:

Imię jest albo rzeczowne, albo przymiotne: nad obydwo^{ma} **tu te tylko uczyniemy uwagi** [podkr. J.K.], które są potrzebniejsze począniąc od Rzeczowników (s. 59).

Precyzji i logice wywodu służą także nagromadzone w tekście różnorodne środki więzi. W przytoczonym zdaniu funkcję tę pełnią zaimki wskazujące, ale istotną rolę w budowaniu spójnego obrazu poznawanej treści kształcenia (poznawanego fragmentu świata) odgrywają również liczne w tekście *Grammatyki dla Polaków...* środki ukazujące relacje i zależności między przywołanymi faktami i zjawiskami, na przykład:

Kiedy jeŃt przeczenie we wŃszytkich trybach i czasach poŃłkow^e **zn^ydo^wać Ńię powinno**, zkąd gdzie go niema^Ńz dobi^era Ńię *do np. I do not love* nie kocham, i przeczenie kładzie Ńię między Ńłowem poŃłkow^em i piŃłkowⁿem. Słowa **jednak** *to have, i to be* on^ego nie dobi^erają, i przeczenie kładzie Ńię po Ńłowie, *np. I have not* nie m^am: **to^Ń Ńamo** [wszystkie podkr. J.K.] i inn^e poŃłkow^e kiedy Ń^a poŃłkow^emi (s. 48-49).

Tako^Ń [podkr. J.K.] w czas^e terazni^eŃszym Trybu bezokoliczn^ego wŃszytki^e Ńłowa i przeczenie kładzie Ńię przed znakiem *to* albo po nim *np. To not love* abo *not to love* nie kocha^ć (s. 49).

To^Ń Ńamo m^a Ńię rozumie^ć [podkr. J.K.], kiedy jeŃt pytani^e, i w ten czas przypadek pi^erwszy powinien Ńię kła^dŃz wraz po poŃłkow^em *np. do I love* czy^Ń kocham, ieŃli b^edzie wraz przeczenie, po nim Ńię wraz kła^dŃz powni^en *np. do not I love* czy^Ń nie kocham, U wi^erŃzopiŃŃów kładnie Ńię i przed przeczeniem (s. 49).

W zacytowanych fragmentach s^ą to relacje warunkowe, przyczynowe, wynikowe, przeciwstawne wyrażane konstrukcjami składniowymi typu *kiedy... to... jednak..., jeŃli, ..., to^Ń samo...* W ten sposób tworzone s^ą pewne ci^ągi myŃlowe, które maj^ą doprowadzi^ć ucznia do poznania (zrozumienia), mo^Ńna je wi^ec nazwa^ć eksponentami tak zwanego planu organizacji przyswajania. Podobn^ą funkcj^e pełni^ą u^{ży}wane przez Antonowicza czasowniki powinnoŃciowe, jak *trzeba, nale^Ńży*:

JeŃli jeden rzeczownik wyraża dzierżawc^e a drugi rzecz dzierżan^ą, czyni si^e to przeło^Ńzenie ale dzierżawcy dodaie si^e 'S z odcinkiem. *Np. the king's palace*, Pałac Królewski, i cho^by ich wiele by^ło, ka^Ńdemu takie^Ń S **doda^ć trzeba** [podkr. J.K.] *np. my mother's father's unkle's sister's brother's hat was lost*. Kapelus^z moiej Matki, Oyca, Stryia, Siostry, Brata by^ł zgubiony (s. 60).

Przymiotniki u Anglików nie odmi^eniają Ńię co do liczb: Ńpadkują Ńię zaŃ jak imiona rzeczown^e, **zate^m na Ńamo ich tylko Ńopniowanie mie^ć wzgl^ąd nale^Ńży** [podkr. J.K.]. Stopniuj^ą Ńię zaŃ dwojakim Ńpofobem (s. 37).

Koⁿcz^ąc t^e skrótow^ą analiz^e stylistyczn^ą *Grammatyki dla Polaków...*, nale^Ńży stwierdzi^ć, że Julian Antonowicz stara^ł si^e realizowa^ć wymogi stawiane podr^ecznikom przez

działaczy KEN. Wybory środków stylistowojęzykowych determinowane są z jednej strony przez dbałość o logiczny porządek poznania, precyzję i jednoznaczność opisu świata prezentowanego uczniowi-adeptowi, z drugiej zaś troską o przystępność formy podawczej i dbałością o zrozumienie jej przez ucznia. Zjawisko to określane jest mianem paradoksu stylu podręcznikowego i spotykane jest także w podręcznikach współczesnych¹⁴. Wybory stylistyczne autora są w związku z tym warunkowane względami pragmatycznymi i odzwierciedlają skonwencjonalizowany sposób komunikowania się nauczyciela z uczniem za pośrednictwem podręcznika. Bez wątplenia konieczne są dalsze szczegółowe analizy stylu podręcznika autorstwa J. Antonowicza na tle innych podręczników do nauki języków obcych epoki. Pozwoli to z większą dozą stanowczości odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu podręcznik wpisuje się w konwencje stylistyczne epoki oświecenia, o ile zaś można mu przypisać innowacyjność w zakresie używania języka w celach dydaktycznych.

Bibliografia

- Biniewicz J., *Podręcznik jako gatunek mowy*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja. Gatunek a odmiany funkcjonalne*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2007, s. 62.
- Borawski S., *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005.
- Butterwick R., *Poland's Last King and English Culture: Stanisław August Poniatowski, 1732-1798*, Oxford 1998.
- Cieśla M., *Dzieje nauki języków obcych w zarysie*, Warszawa 1974.
- Kotlarska J., „Grammatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka” (1788) z historycznojęzykowego punktu widzenia. *Rekonesans badawczy*, [w:] *Język w życiu wspólnoty*, red. M. Hawrym, M. Uździcka, A. Wojciechowska, Zielona Góra 2015, s. 73-89.
- Lipoński W., *Polska a Brytania 1801-1830: próby politycznego i cywilizacyjnego dźwignięcia kraju w oparciu o Wielką Brytanię*, Poznań 1978.
- Mańczak-Wohlfeld E., *Parę uwag o pierwszej gramatyce języka angielskiego wydanej w Polsce*, „*Języki Obce w Szkole*” 1996, nr 5, s. 395-398.
- Nocoń J., *Paradoksy stylu podręcznika szkolnego*, <http://www.rastko.rs/filologija/stil/2007/05Nocon.pdf> [dostęp: 20.09.2015].
- Nocoń J., *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana*, Opole 2009.
- Nocoń J., *Styl dydaktyczny – styl dyskursu dydaktycznego*, [w:] *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków 2013, s. 111-140.

¹⁴ J. Nocoń, *Paradoksy stylu podręcznika szkolnego*, <http://www.rastko.rs/filologija/stil/2007/05Nocon.pdf> [dostęp: 20.04.2015].

- Podhajecka M., 'English self-taught': *Self-study guides for Polish learners of English*, [w:] *Language in Cognition and Affect, Second Language Learning and Teaching*, red. E. Piechurska-Kuciel, E. Szymańska-Czaplak, Heidelberg 2013, s. 315-343.
- Podhajecka M., *Researching the beginnings of bilingual Polish-English/English-Polish lexicography: polyglot dictionaries (part 1 and 2)*, „*Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*” 2014, nr 131, s. 67-90, 193-211.
- Ronowicz E., *Kierunki w metodyce nauczania języków obcych. Przegląd historyczny*, Warszawa 1982.
- Schramm E., *Dzieje nauki języka angielskiego i innych języków nowożytnych w Polsce w okresie zaborów (od schyłku I do narodzin II Rzeczypospolitej)*, Warszawa 2008.
- Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków 2013.
- Uździcka M., *Człony gatunkujące w terminach fizycznych i matematycznych w „Wykładach” W. Majewskiego*, [w:] *W poszukiwaniu metod i obszarów badawczych. Nazywanie w historii języka polskiego*, red. M. Kuźmicki, M. Osiewicz, Poznań 2012, s. 223-233.
- Walat W., *Podstawy teorii i praktyki podręcznika szkolnego*, file:///C:/Users/Admin/Downloads/009%20(1).pdf [dostęp: 15.09.2015].
- Wojtak M., *Pragmatyczne aspekty analiz stylistycznych tekstów użytkowych*, [w:] *Stylistyka a pragmatyka*, Katowice 2001, s. 38-47.

Innowacyjność w karbach konwencji.

O pierwszym podręczniku do nauki języka angielskiego dla Polaków

Streszczenie: Artykuł jest przyczynkiem do systematycznych badań o charakterze lingwistycznym poświęconych pierwszemu podręcznikowi do nauki języka angielskiego napisanemu przez Polaka (1788). W tekście przedstawione zostały wstępne wyniki analiz przeprowadzonych z perspektywy genologiczno-pragmatycznej dotyczące warstwy stylistycznej tekstu. Ustalono, że za dominantę stylową *Grammatyki dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka* Juliana Antonowicza należy uznać szeroko rozumianą edukacyjność. Edukacyjne przeznaczenie podręcznika determinuje wybory stylistyczne autora-specjalisty kształtującego swój tekst zgodnie z potrzebami odbiorcy-adepta, który podczas lektury tekstu ma przyswoić prezentowaną przez autora wiedzę dotyczącą gramatyki angielskiej i sposobów posługiwania się tym językiem. Na płaszczyźnie tekstu wyraża się między innymi w sposobie prezentowania treści, który ma formę objaśnień z szeroko rozbudowaną egzemplifikacją, schematycznością i powtarzalności w sposobie dokonywania opisu. Precyzji i logice wywodu służą także nagromadzone w tekście różnorodne środki więzi, a także porządkujące treść podręcznika zabiegi edytorsko-typograficzne.

Słowa kluczowe: dawne podręczniki do nauki języków obcych, edukacyjność, ukształtowanie stylistyczne tekstów, Julian Antonowicz

Innovation restricted by Convention.**About the first Handbook of English for Poles**

Summary: The article is a contribution to the systematic linguistic studies devoted to the first handbook of English written by a Pole (1788). The text presents the preliminary results of analyses carried out from the pragmatic and genre studies perspective. These analyses have focused mainly on stylistic layer of the text. It was agreed that the dominant stylistic feature of *Grammar for Poles who Want to Learn English Language* by Julian Antonowicz can be called “educationality”, meaning forming the text intentionally in order to provide information in a way convenient for the recipient. Educational purpose of the handbook determines the stylistic choices of the author-specialist shaping his text according to the needs of a receiver-adept who, during the reading of the text is to acquire the knowledge of English grammar and its use presented by the author. At the textual level it is expressed, among others, by presenting content in the form of extensive explanations with examples, schematic and reproducible way of making the description, various referential devices creating cohesion as well as typographical and editorial ways of compiling the content of a handbook.

Key words: the former Polish handbooks of learning foreign languages, educational texts, the stylistic features of texts, Julian Antonowicz